

Uchwała z dnia 5 marca 2003 r., III CZP 99/02

Sędzia SN Gerard Bieniek (przewodniczący)

Sędzia SN Iwona Koper (sprawozdawca)

Sędzia SN Tadeusz Żyżnowski

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Marii B. przeciwko Bronisławowi B. o złożenie oświadczenia woli, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 5 marca 2003 r., przy udziale prokuratora Prokuratury Krajowej Piotra Wiśniewskiego, zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Krośnie postanowieniem z dnia 5 listopada 2002 r.:

"Czy w czasie trwania wspólności majątkowej małżeńskiej dopuszczalne jest wystąpienie przez jednego z małżonków z żądaniem skierowanym przeciwko współmałżonkowi o przeniesienie na podstawie art. 231 § 1 k.c. udziału we własności gruntu, stanowiącego majątek odrębny współmałżonka, zabudowanego budynkiem mieszkalnym jeszcze przed zawarciem małżeństwa, w wyniku wspólnych nakładów obojga późniejszych małżonków, żyjących wcześniej w konkubinacie?"

podjął uchwałę:

Dopuszczalne jest wystąpienie przez jednego małżonka w czasie trwania wspólności ustawowej z żądaniem przeniesienia na jego rzecz – na podstawie art. 231 § 1 k.c. – udziału we własności gruntu, stanowiącego majątek odrębny drugiego małżonka, zabudowanego budynkiem mieszkalnym przed zawarciem małżeństwa w wyniku nakładów obojga małżonków, dokonanych w czasie pozostawania w konkubinacie.

Uzasadnienie

Sąd Rejonowy w Jaśle wyrokiem z dnia 19 kwietnia 2002 r. oddalił powództwo Marii B., w którym powódka domagała się nakazania pozwanemu Bronisławowi B. złożenia oświadczenia woli przenoszącego na jej rzecz własność 1/2 części działki

nr 1098/2 o pow. 4 a położonej w K., twierdząc, że wraz z pozwanym wybudowała na opisanej działce, stanowiącej jego wyłączną własność, budynek mieszkalny.

Według przyjętych za podstawę tego rozstrzygnięcia ustaleń faktycznych, strony pozostawały w konkubinacie od 1985 r. do 1989 r., kiedy zawarły trwający nadal związek małżeński. Budowę domu rozpoczęły w 1988 r., na działce stanowiącej wówczas własność matki pozwanego, a od 1989 r. własność pozwanego. W okresie budowy strony zamieszkiwały w J., gdzie powódka pracowała zarobkowo. Budowę zajmował się głównie pozwany, on też przede wszystkim ją finansował z emerytury, kilkakrotnie wyższej od zarobków powódki, oraz z kredytów budowlanych. Strony zamieszkały wspólnie w wybudowanym domu w 1990 r. W związku z nieporozumieniami, do jakich niebawem doszło między małżonkami, pozwany wydzielił w budynku dwa lokale i jeden z nich wraz z udziałem we własności działki darował małoletniej córce, czyniąc to wbrew zakazowi zawartemu w wydanym w niniejszej sprawie zarządzeniu tymczasowym. Darowiznę tę Sąd Rejonowy ocenił jako bezwzględnie nieważną. Uprzednio sąd wieczystoksięgowy odmówił dokonania, na podstawie umowy darowizny, wpisu prawa własności na rzecz obdarowanej.

Ocenę bezzasadności powództwa wywiódł Sąd Rejonowy z braku wymaganej w art. 231 § 1 k.c. przesłanki samoistnego posiadania nieruchomości przez powódkę, która poza zaangażowaniem finansowym nie wykonywała żadnych aktów władczych, a nieruchomość traktowała jako własność konkubenta.

Sąd Okręgowy w Krośnie, który rozpoznawał apelację powódki, wyraził pogląd, że należy ją traktować jako współposiadaczkę spornego gruntu, wnoszącą wspólnie z pozwanym budynek mieszkalny. Uznał też, że wprawdzie trudno przypisywać powódce dobrą wiarę, jednak nie stanowi to przeszkody dla realizacji jej roszczenia opartego na przepisie art. 231 § 1 k.c., gdyż na gruncie tego przepisu samoistnego posiadacza w złej wierze należy traktować na równi z posiadaczem w dobrej wierze, jeżeli przemawiają za tym zasady współzycia społecznego. Wskazał ponadto na ukształtowany kierunek wykładni art. 231 § 1 k.c., w którym przesądzono samą dopuszczalność realizacji takiego roszczenia przez osobę, uczestniczącą jako jeden z samoistnych współposiadaczy gruntu w jego zabudowie (uchwała z dnia 13 lutego 1978 r., III CZP 101/77, OSNC 1978, nr 9, poz. 150), co obejmuje także przypadek współposiadania gruntu wraz z właścicielem. Znajduje to potwierdzenie w orzecznictwie dotyczącym gruntu stanowiącego odrębną własność

jednego z małżonków, zabudowanego przez oboje małżonków, przyznającym współmałżonkowi roszczenie o przeniesienie na jego rzecz udziału we własności zabudowanego gruntu, odpowiadającego wielkości udziału w majątku wspólnym (zob. uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 1982 r., III CZP 54/81, OSNC 1982, nr 5-6, poz. 71, z dnia 11 marca 1985 r., III CZP 7/85, OSNC 1985, nr 11, poz. 170 oraz z dnia 12 czerwca 1986 r., III CZP 26/86, OSNC 1987, nr 5-6, poz. 73). Ograniczenie możliwości realizacji tego roszczenia przez czas trwania wspólności ustawowej nasunęło Sądowi Okręgowemu wątpliwość, czy powódka, której roszczenie należy do jej majątku odrębnego, może dochodzić go jeszcze w czasie trwania wspólności ustawowej, czy też dopiero po jej ustaniu, jak ma to miejsce w przypadku nakładów dokonanych przez oboje małżonków z majątku wspólnego na majątek odrębny jednego z nich. (...)

Sąd Najwyższy zważył, co następuje: (...)

Artykuł 45 § 1 k.r.o. reguluje zasady dokonywania przez małżonków rozliczeń z tytułu wydatków i nakładów, poczynionych w czasie trwania ustroju wspólności ustawowej, z majątku wspólnego na majątki odrębne każdego z nich oraz poczynionych z majątków odrębnych na majątek wspólny. Ich zwrot dokonuje się przy umownym lub sądowym podziale majątku wspólnego, a jedynie wyjątkowo, jeżeli wymaga tego dobro rodziny, sąd może nakazać wcześniejszy zwrot. Na podstawie art. 45 § 2 k.r.o., przepis § 1 tego artykułu stosuje się odpowiednio do, zaspokojenia z majątku wspólnego długu jednego z małżonków.

Przeważający obecnie w orzecznictwie pogląd o dopuszczalności stosowania art. 231 § 1 k.c. do rozliczeń małżonków w postępowaniu o podział majątku wspólnego, zapoczątkowany został uchwałą Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 1982 r., III CZP 54/81 (OSNCP 1982, nr 5-6, poz. 71) i potwierdzony m.in. w uchwale Sądu Najwyższego dnia 11 marca 1985 r., III CZP 7/85 (OSNCP 1985, nr 11, poz. 170) oraz wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 1989 r., I CR 105/89 (OSP 1990, nr 10, poz. 360). W uzasadnieniu tego wyroku, a także w uzasadnieniu uchwały z dnia 12 czerwca 1986 r., III CZP 26/86 (OSNCP 1987, nr 5-6, poz. 73) oraz w uchwale z dnia 3 marca 1987 r., III CZP 7/87 (nie publ.) wyrażone zostało także stanowisko, że ze względu na charakter wspólności ustawowej jako współwłasności łącznej realizacja roszczeń z art. 231 § 1 k.c. nie wchodzi w rachubę w czasie trwania wspólności ustawowej. Możliwości zrealizowania tych roszczeń przed ustaniem wspólności ustawowej sprzeciwia się, wynikająca z art. 45

§ 1 k.c., zasada zwrotu nakładów i wydatków przy podziale majątku wspólnego. Przepisy o współwłasności w częściach ułamkowych stosuje się odpowiednio do majątku, który był objęty wspólnością majątkową od chwili jej ustania (art. 42 k.r.o.). Zasadą jest, że oboje małżonkowie mają równe udziały w majątku wspólnym, chociaż możliwe jest ustalenie nierównych udziałów z uwzględnieniem stopnia, w jakim każdy z małżonków przyczynił się do powstania majątku (art. 43 k.r.o.). Dopiero więc po jej ustaniu, kiedy nastąpi sprecyzowanie wielkości udziałów małżonków w majątku wspólnym, powstaje możliwość zrealizowania należącego do tego majątku roszczenia z art. 231 § 1 k.c., przez przeniesienie na rzecz małżonka, który dokonał wraz ze współmałżonkiem budowy na nieruchomości stanowiącej odrębny majątek tego współmałżonka, udziału we własności tej nieruchomości, odpowiadającego jego udziałowi w majątku wspólnym.

Argumentacja, która posłużyła do sformułowania zakazu dochodzenia roszczeń opartych na art. 231 § 1 k.c. w czasie trwania wspólności ustawowej, nie usprawiedliwia jednak analogicznego wniosku w odmiennym stanie faktycznym i prawnym przedmiotowej sprawy.

Przy przyjętym przez Sąd Okręgowy, chociaż nie przytoczonym wprost w ustaleniach faktycznych, założeniu, że strony pozostają w ustroju ustawowej wspólności majątkowej, w ukształtowanych na tej podstawie stosunkach majątkowych małżonków istnieją trzy masy majątkowe: majątek wspólny oraz dwa majątki odrębne. Do majątku odrębnego powódki należy powstałe przed zawarciem małżeństwa roszczenie o wykup gruntu, a do majątku odrębnego pozwanego zabudowana działka, na którą został dokonany nakład powódki. Mamy więc do czynienia z rozliczeniem nakładu z majątku odrębnego jednego małżonka na majątek odrębny drugiego małżonka.

Mimo braku stosownego postanowienia w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, wydatki i nakłady dokonywane między majątkami odrębnymi małżonków podlegają rozliczeniu, którego dokonuje się na podstawie ogólnych zasad kodeksu cywilnego. Właściwą drogą do ich dochodzenia jest proces cywilny (orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 3 kwietnia 1970, III CRN 90/70, OSNPG 1970, nr 11-12, poz. 61 i z dnia 9 stycznia 1984 r., III CRN 315/83, "Gazeta Prawnicza" 1984, nr 17). W pewnych sytuacjach nie podlegają one zwrotowi ze względu na charakter i treść wzajemnych stosunków praw i obowiązków między małżonkami. Obowiązek zwrotu wydatków i nakładów poczynionych z majątku odrębnego jednego małżonka na

majątek odrębny drugiego małżonka powstaje wówczas, gdy przysporzenie korzyści przekracza zakres powinności wzajemnej pomocy małżonków i przyczyniania się do zaspokojenia potrzeb założonej rodziny. Dotyczy to w szczególności zwiększenia wartości składnika majątku odrębnego, co ma miejsce m.in. w następstwie wniesienia budynku na gruncie należącym do jednego z małżonków ze środków pochodzących z majątku odrębnego współmałżonka.

Stosowaniu art. 231 § 1 k.c. do rozliczeń między małżonkami, w wypadku wzniesienia budynku kosztem majątku odrębnego jednego małżonka na nieruchomości stanowiącej majątek odrębny drugiego małżonka, nie sprzeciwia się treść art. 45 k.r.o., który jako przepis szczególny wyłącza stosowanie wszelkich innych przepisów prawa cywilnego dotyczących rozliczenia z tytułu nakładów i wydatków na cudzą rzecz (art. 226-227, 231, 753 § 2 i art 754, art. 405-414 k.c.); jego zakres nie obejmuje zwrotu wydatków i nakładów między majątkami odrębnymi małżonków. Odmiennie niż w przypadku zaliczenia roszczenia o wykup do majątku wspólnego małżonków, roszczenie takie nie jest też związane z podziałem majątku wspólnego, a zatem może być dochodzone w drodze procesu, w czasie trwania wspólności ustawowej, bez potrzeby uzyskania zezwolenia sądu (art. 45 § 1 *in fine* k.r.o.), a także po dokonaniu podziału majątku wspólnego (art. 45 k.r.o., art. 618 w związku z art. 567 § 3 i art. 688 k.p.c.). Możliwość rozliczenia w postępowaniu o podział majątku wspólnego nakładów dokonanych z jednego majątku odrębnego na drugi majątek odrębny dopuszczona została w orzecznictwie tylko w szczególnej sytuacji, w której zachodzi potrzeba kompleksowego rozliczenia całości nakładów pochodzących zarówno z majątku wspólnego, jak i majątków odrębnych w jednym postępowaniu (uchwała Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1980 r., III CZP 46/80, OSNCP 1981, nr 11, poz. 206).

Na tle wątpliwości, które legły u podstaw zagadnienia prawnego, pozostaje do rozważenia kwestia, czy w razie spełnienia przez powódkę przy realizacji wykupu działki świadczenia ekwiwalentnego ze środków majątku wspólnego, nabycie przez nią udziału we własności gruntu – stanowiącego obecnie majątek odrębny pozwanego – rzeczywiście prowadzić będzie do przysporzenia na rzecz majątku wspólnego małżonków, zgodnie z regułą art. 32 k.r.o., w tym bowiem upatruje Sąd Okręgowy zasadniczej przeszkody w dochodzeniu przez powódkę jej roszczenia przed ustaniem wspólności ustawowej.

Zastosowanie konstrukcji roszczenia o wykup gruntu, opartej na art. 231 § 1

k.c., nie zawsze oznacza konieczność zasądzenia wyrównania pieniężnego na rzecz małżonka, którego grunt został zabudowany przy użyciu składników majątku odrębnego współmałżonka. W sytuacji, w której wielkość udziałów małżonków w zabudowanym gruncie nie jest związana z wielkością ich udziałów w majątku wspólnym, możliwe jest ustanowienie współuprawnienia do zbudowanego gruntu i budynku w proporcji roszczeń obojga małżonków z tytułu rozliczeń pieniężnych na wspólną budowę, co może prowadzić do ich rozliczenia bez zasądzania wyrównania.

W świetle uzasadnienia postanowienia Sądu Okręgowego nie jest całkowicie jasne, jakiego przysporzenia na rzecz majątku wspólnego dotyczy podniesiona w nim wątpliwość. Niewątpliwie jednak wynika z niego, że – zdaniem tego Sądu – w razie dokonania przez powódkę zapłaty wynagrodzenia kosztem majątku wspólnego, udział we własności gruntu nabyty w wyniku realizacji jej roszczenia wszedłby do majątku wspólnego małżonków. Poglądu takiego nie można zaakceptować, jeżeli bowiem nabyte przed powstaniem wspólności majątkowej przez małżonka, który wniósł wraz ze współmałżonkiem na jego gruncie budynek, roszczenie z art. 231 § 1 k.c. o wykup udziału w zabudowanej działce stanowi majątek odrębny tego małżonka, to jego majątkiem odrębnym staje się także, na podstawie art. 33 pkt 3 k.r.o., udział we własności gruntu nabyty w czasie trwania wspólności ustawowej w wyniku realizacji tego roszczenia (zob. uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 września 1970 r., I CR 298/70, OSNC 1971, nr 6, poz. 102). Bez znaczenia dla takiej kwalifikacji jest natomiast pochodzenie środków na zapłatę wynagrodzenia z majątku wspólnego lub odrębnego powódki. Jeżeli w takiej sytuacji zapłata wynagrodzenia nastąpiłaby ze środków majątku wspólnego, to stanowiłoby ono wierzytelność wchodzącą w skład tego majątku. Roszczenie o dokonanie rozliczenia z tego tytułu stałoby się wymagalne dopiero w chwili ustania wspólności majątkowej małżeńskiej i podlegałoby rozliczeniu w podziale majątku wspólnego.

Gdyby natomiast przysporzenie na rzecz majątku wspólnego łączyć z uzyskaniem przez pozwanego dochodu z majątku odrębnego w postaci wynagrodzenia za nabyty od niego udział we własności działki (art. 32 § 2 pkt 1 k.r.o.), to jako dochód z majątku odrębnego objętego surogacją (art. 33 pkt 3 k.r.o.) zostałby objęty wspólnością majątkową dopiero w momencie jego pobrania, gdyż jedynie w przypadku dochodów z majątku wspólnego i majątku odrębnego nie

podlegającego surogacji, do majątku wspólnego wchodzi już wierzytelność z tytułu tych dochodów. Przy kwalifikacji zaś wynagrodzenia jako kwoty uzyskanej w zamian za przedmiot majątkowy nabyty przed zawarciem małżeństwa weszłoby ono do majątku odrębnego (art. 33 pkt 3 k.r.o.).

W tym stanie rzeczy także uiszczenie wynagrodzenia za wykup udziału w zabudowanej działce ze środków majątku wspólnego nie może prowadzić do wyłączenia możliwości realizacji roszczenia z art. 231 § 1 k.c. przez czas trwania wspólności majątkowej.

Przedstawione stanowisko wspierają dodatkowe argumenty związane z ochroną interesu mieszkaniowego małżonka, który będąc współinwestorem domu wzniesionego na gruncie współmałżonka, nierzadko słabszym ekonomicznie, może zamieszkiwać w nim jedynie na podstawie tytułu prawnorodzinego, gasnącego z ustaniem małżeństwa. Możliwość wcześniejszej, jeszcze przed ustaniem wspólności majątkowej, realizacji roszczenia wzmacnia jego ochronę prawną w szczególności w sytuacji konfliktu między małżonkami, zagrażającego utratą przez tego małżonka współposiadania nieruchomości, co prowadziłoby do wygaśnięcia roszczenia z art. 231 § 1 k.c.

Z tych względów Sąd Najwyższy rozstrzygnął przedstawione zagadnienie prawne, jak w uchwale (art. 390 § 1 k.p.c.).